

PODZIMNÍ SETKÁNÍ

Podzimní setkání členů Terezínské iniciativy začalo již odpoledne. V deštivou středu 16. října jsme se sešli u Parkhotelu, abychom si, koneckonců jako každý rok, připomněli první transport do Lodže a všechny ostatní, které následovaly. Letos si připomínáme, že již uplynulo 61 let od chvíle, kdy začaly deportace židovských obyvatel českých zemí.

Pietní shromáždění zahájil krátkým projevem Jaroslav Kraus, místopředseda Terezínské iniciativy. Připomněl všechny útrapy, které v těchto místech začaly, a připomněl ztrátu všech příbuzných a známých. Všem také oznámil úmrtí a pohřeb kamaráda Jiřího Steinera.

Mimo jiné pozval přítomné do jídelny Židovské obce na divadelní představení **AŤ ŽIJE ŽIVOT**.

Na závěr se u pamětní desky pomodlil kaddiš Abraham Skórka, rabín z Buenos Aires.

- mist-

AŤ ŽIJE ŽIVOT

Podzimní setkání členů Tereziánské iniciativy bylo zahájeno tradičním pietním shromážděním u pamětní desky před Parkhotelem.

Od prvních deportací do Lodže, Tereziína a následně do vyhlazovacích táborů letos uplynulo již 61 let. Po uložení kytice na pamětní desku a po modlitbě přešla většina přítomných do Maiselovy ulice, kde setkání pokračovalo odpoledním divadelním představením.

V jídelně Židovské obce v Praze se sešlo víc lidí, než organizátoři předpokládali. Při kávě a při čaji „dajgicovali“ a pak se rozsvítily divadelní reflektory. Eva Herrmannová, členka předsednictva TI, přivítala diváky a jeviště na devadesát minut patřilo divadelní skupině „Emes Theater“.

Česká verze ghettorevue *At' žije život* má podtitul Klub ztracených talentů, čímž připomíná všechny tereziánské umělce, kteří za nelehkých okolností dokázali vytvářet neobvyklé kulturní hodnoty.

Důkazem jsou například písně herce, hudebníka a zpěváka Karla Švenka, které tvoří osu tohoto představení. Část představení tvoří také písně z repertoáru německého kabaretu, který byl v ghettu provozován současně. Autorem německých písní byl

převážně Leo Strauss a další němečtí umělci. Německé texty přebásnil Lubomír Feldek.

Divadelní představení, které režírovala Olga Strusková a v němž vystoupili Hana Frejková, Kateřina Dušková, Igor Šebo a Jiří Toufar (klavír), se setkala s velkým ohlasem a dobrým přijetím u diváků.

-mist-

Na fotografii vlevo jsou Hana Frejková a Igor Šebo. Na pravé horní fotografii je Kateřina Dušková a vpravo dole Hana Frejková. Na protější straně jsou všichni tři herci a zpěváci.

S REŽISÉRKOU PŘEDSTAVENÍ OLGOU STRUSKOVOU SI POVÍDALA EVA HERRMANNOVÁ

*Režisérka, publicistka a scénaristka Olga Strusková studovala nejen na FF UK v Praze, ale i na univerzitě v Londýně. Vytvořila již přes čtyři desítky televizních dokumentů (mj. také o dětské divadelní skupině z Německa a její terezínské hře *Bud' zdráv, motýlku!*). Je autorkou knížky o arch. J. Letzelovi *Dopisy z Japonska, 1998*, přeložila knihu izraelské spisovatelky Navy Semel *Učila jsem se létat, atd.* Od roku 1996 se věnuje divadelní tvorbě (mj. *Ester, Jotam, Věčné dítě, Svícen v poušti*). V poslední době inscenovala terezínský kabaret *At' žije život!*, který jsme při příležitosti Podzimního setkání měli možnost shlédnout.*

Bylo to tvé první setkání s terezínským kabaretem?

O existenci terezínského kabaretu jsem samozřejmě věděla, s konkrétními texty a hudbou jsem se však setkala až přes Jacoba Luriu.

Viděla jsi jeho izraelskou produkci?

Pouze videokazetu v hebrejštině. Líbilo se mi komorní pojetí tohoto představení a jeho choreografie (izraelský režisér byl zároveň choreografem) a byla jsem nadšená melodiemi písní...

Věděla jsem také, že jedna z protagonistek ztělesňuje Vavu Schönovou a velmi mě lákala možnost představit ji takto i našemu obecnstvu. Současně mě napadlo identifikovat druhou herečku s Kamilou Rosenbaumovou.

Co ti práce na kabaretu „At' žije život!“ dala?

Moc! Především setkání s melodiemi Karla Švenka a Lea Strausse, které jsem neznala – dokonce jsem díky Luriovi zjistila, že vlastně už léta chodím ke své zubařce přesně do téhož domu, v němž před svou deportací do Terezína Švenk bydlel ...

Velmi podnětná byla sama práce na kabaretu, v níž bylo stále co objevovat. Nejzajímavější pro mne byly rozličné (třeba říci že většinou nadšené) reakce diváků, z nichž se mnozí setkali s takovým terezínským tématem poprvé. Největším překvapením pak skutečnost, že mladší většinou přistupovali k tomuto představení spíš s pietou a nostalgií, zatímco dříve narození pamětníci s překvapivým nadhledem a smyslem pro humor. Jeden starší pán mi celý šťastný děkoval: „Ve svých třiasedmdesáti letech mám konečně možnost vidět, co mi jako třináctiletému „dítěti“ bylo v Terezíně odepřeno!“ (Mladistvým byl totiž i v Terezíně na kabarety vstup zakázán.)

Foto z divadelního představení: Michal Stránský

Srpnové povodně zasáhly i naše členy ...

Všichni máme tu hrůzu ještě v živé paměti a každý jsme ji prožívali po svém. Ti šťastnější sledováním zpravodajského maratónu v televizi a shněním svých nejbližších a známých. Ti méně šťastní odchodem ze svých domovů a pobytem v evakuačních střediscích nebo u svých nejbližších. Těžko jsme se mohli o sobě dozvídat. Nevěděli jsme, kdo potřebuje pomoc. A tak rádi bychom ji poskytli.

Z iniciativy Dagmar Lieblové, předsedkyně TI, rozeslal náš sekretariát dopis všem členům Tereziánské iniciativy. V do-

pise jsme se ptali, jak moc jste byli srpnovými povodněmi postiženi.

Dostali jsme několik odpovědí. Ozvali se naši členové z Roudnice nad Labem, z Děčína, z Řevnic, z Prahy-Troje apod., kteří mají těžce zničené domy a byty. Někteří mají vyplavené chaty a zahrady, mnoho z nich bylo evakuováno z bytů ze Starého Města a z Karlína.

Výkonný výbor TI se snažil co nejrychleji zajistit finanční pomoc několika našim členům, kteří přišli o svůj majetek, zejména ve svých domech a bytech. Pro ty-

to případy se podařilo zajistit granty z prostředků Claims Conference.

Věříme, že alespoň trochu pomůžeme těm, kteří byli povodněmi nejvíc zasaženi a kteří by chtěli na srpnové dny letošního roku raději zapomenout.

Přejeme jim mnoho zdraví a duševní rovnováhy. Děkujeme i vám všem, kteří jste nám napsali. Třeba jen ujištění, že se vám a vašim známým nic zlého nepříhodilo anebo že byste chtěli pomoci.

Věra Baumová, sociální komise

Masový hrob na tereziánském židovském hřbitově, listopad 2002.

Foto: Matěj Stránský

Vedle parkoviště před vstupem na židovský hřbitov v Tereziáně ještě v listopadu 2002 plují labuť.

DÍKY VÁM

Sněm Tereziánské iniciativy nestanovil ani pro tento rok pro členy našeho sdružení žádné členské příspěvky. Nadále vycházel ze vzájemné solidarity a pocitu soudržnosti, která nás všechny spojuje při vědomí společně prožitého utrpení a vzpomínek na naše příbuzné a přátele, kteří během holocaustu zahynuli.

Za první pololetí tohoto roku obdržela Tereziánská iniciativa finanční dary od 355 jednotlivců ve výši 174.829 Kč. Ze zahraničí došlo od 11 členů 52.820 korun. Nejvíc přispěli po 500 dolarech paní Justin a pan Fried. Z tuzemska přispělo našemu sdružení 344 členů ve výši 122.009 Kč. Od 278 členů došly finanční dary v rozsahu od 50 Kč do 300 Kč. Po pěti stech korunách přispělo 35 členů a 27 členů poslalo po tisícikoruně. Paní Müllerová a pan Froněk přispěli po 3.000 Kč a paní Graulichová a pan Zelenka poslali každý 5.000 korun.

Všem dárcům bez výjimky patří srdečné a opravdu vřelé poděkování.

Celková výše darů od jednotlivců nedosáhla za první pololetí letošního roku takové úrovně jako v minulém roce. Je to citlivě zvláště proto, že tyto dary jsou jediným zdrojem financí, který má Tereziánská iniciativa od jednotlivců, kromě úroků z objemu finančních prostředků v bankách. Úroková míra však letos oproti minulému roku podstatně klesla.

Naproti tomu vzrostly potřeby pro financování v sociální oblasti, neboť řada našich členů byla postižena katastrofálními povodněmi v srpnu letošního roku. U některých došlo k devastaci celých bytů a u mnohých ke škodám na jejich nemovitém majetku.

Předsednictvo proto rozhodlo, aby byla těmto postiženým členům TI poskytnuta z různých zdrojů finanční výpomoc jako projev vzájemné solidarity.

Obracíme se tedy v tomto roce opět na naše členy s prosbou o zaslání dobrovolného daru na čísla našich bankovních účtů u Komerční banky v Praze.

M. P.

Účet v Euro: 342781234555011/0100

Účet v USD: 348331234555011/0100

Účet v Kč: 59433011/0100

Naše zkušenosti z přednášek v německých školách

Michaela Vidláková, Artur Radvanský

Začalo to někdy v polovině devadesátých let vyprávěním a diskusí na společném semináři českých učitelů z Litoměřicka a německých učitelů z Braniborska v Terezíně. Jenže: Zatímco čeští učitelé nás se zájmem vyslechli – a tím to pro ně většinou skončilo, ti z Německa se začali zajímat, zda bychom byli ochotni přijít i mezi jejich žáky. Po naší kladné odpovědi brzy následovala pozvání.

Dobrý přítel a obětavý podporovatel Terezína pan Berndt Karl Vogel získal pro tento program podporu i finanční prostředky na ministerstvu školství Braniborska a vše potřebné zorganizoval. Kromě toho naše návštěvy občas pořádají i jiné instituce, např. Společnost pro křesťansko – židovskou spolupráci. Ze začátku přednášel zároveň s námi i Jan Jecha. Když už mu však zdravotní stav nedovolil pokračovat, nabídli jsme účast Pavlu Stránskému a od té doby se těchto zájezdů zúčastňuje.

Zájezd trvá obvykle 2 – 3 týdny, vždy týden v jednom místě, z něhož každé ráno vyjíždíme do škol v okolí. Oblastní školské instituce zajišťují vše, co s naším pobytem souvisí: nabídku našich přednášek školám, harmonogram, dopravu, ubytování a stravování.

Většinou přednášíme jednotlivým třídám, někdy však jsou dvě i více spojeny. Občas tvoří publikum zájmové skupiny nebo zajišťujeme besedy pro speciální projekty. Dvě, občas i tři dvouhodinovy denně. Nejčastěji 8. až 13. třídy, měli jsme však i 6. a 7. a dokonce i 4. třídy. Zajímavá práce bývá se specializovanými semináři maturitních tříd nebo s vysokoškoláky.

Priměřeně věku vyprávíme o tom, jak nás v dětství a mládí postihla válka, o tom, jak jsme ztratili své rodiny a přátele. Vyprávíme oba společně. Jeden se věnuje historickým okolnostem a pak popisuje život dětí a dospělých pod tíhou norimberských zákonů a později v Terezíně. Druhý pak líčí svou šestiletou anabázi od zatčení v srpnu 1939 přes Buchenwald, Ravensbrück, Sachsenhausen, Auschwitz s pochodem smrti, Mauthausen a Ebensee, až po osvobození. Takže velice reprezentativní vzorek historie šoa. Vysvětlujeme při tom kořeny i důsledky antisemitismu, zdůrazňujeme, co znamenali Židé v německé i světové vědě a kultuře.

Začínáme ale vždycky s tím, že si nepřicházíme stěžovat a naříkat, ale varovat. A že víme, že oni (dnešní děti) nejsou zodpovědlni za to, co spáchali příslušníci jejich národa před více než půl stoletím. Že však jsou a vždy budou zodpovědlni za to, co se děje v jejich okolí a v jejich současnosti. Několikrát nám na to ale odpověděli: „No ano, zodpovědlni sice nejsme, jenže se za to stydíme a nechápeme, jak tehdy vůbec mohli Němci něco takového spáchat.“

Těžko jim to vyvracet, mají pravdu. A možná právě proto jsou tak pozornými a zaujatými posluchači. Pořád se jich to ještě týká a dotýká.

Necháváme žáky kdykoliv vstoupit do vyprávění s otázkou nebo s komentářem a také ke konci necháváme čas na volné dotazy. Na co se nejvíce ptají?

☆ ☆ ☆

Proč jste se nebránili, proč jste neutekli, neskryli se?

Proč jste se nenechali pro záchranu pokřtít?

Co měl Hitler proti Židům?

Proč jste se nepokusili Hitlera zabít?

Proč jste nezabil Mengeleho, když jste s ním přicházel do styku?

Nesnažili jste se vycházet bez hvězdy, co se stalo, když ji někdo neměl?

Časté jsou dotazy na Anne Frankovou a na Schindlerův seznam.

Jak se chovalo české obyvatelstvo v době pronásledování a v době transportů?

Co to pro vás znamená být Žid?

Jak bylo možné za takovýchto podmínek vůbec přežít?

Zůstali vězni pobožní nebo ztráceli víru, pomáhala víra přežít?

Potkali jste nějakého esesáka, který se choval v lágru jako člověk?

Bylo možné mít kontakt s rodinou?

Neštíteli jste se jíst třeba z nemytého nádobí nebo ze země?

Měl jste někdy pocit, že už dál nemůžete?

Byly časté sebevraždy, umírali lidé strachy?

Který tábor byl pro vás zvlášť zlý, kde to bylo nejhorší, měl jste někdy pocit, že nastal váš konec?

Viděli jste někdy Hitlera nebo někteřého z jeho zástupců?

Délka pracovní doby, délka apelů, útěky, pokusil jste se sám utéct?

Co dělali esesáci, když zjistili, že válku prohrávají?

Jací byli SS – lékaři?

Jaký je váš názor na neonacisty, co cítíte, když je dnes vidíte, napadli vás někdy, slovně nebo dokonce fyzicky?

Co cítíte dnes, když se někde válčí?

Máte kontakty se spoluvězni, zůstali jste kamarády?

Jak jste se dokázali se svými zážitky vyrovnat a jak to, že o nich dokážete klidně hovořit?

Co jste dělali hned po osvobození, jak jste začali znovu žít?

Jaké máte pocity, když slyšíte, že nebyl Osvětim, že holocaust je lež?

Co soudíte o nepotrestaných zločincích?

Chováte k Němcům nenávisť?

Můžete zapomenout, odpustit?

☆ ☆ ☆

Nejvíce otázek mají ti mladší, tak do 8. třídy, někdy tolik, že nelze ani soustavně vyprávět. Ti starší se naopak leckdy stydí nebo se neumějí ptát, ale není to z nezájmu. Učitelé nám totiž říkají, že své třídy nepoznávají, že prý ve svých hodinách nikdy nemají takové soustředěné ticho jako my. Někdy nás obklíčí až po zazvonění a bombardují dalšími a dalšími otázkami – asi se jim lépe diskutuje v neformálním kroužku.

Hodně záleží ovšem i na tom, jak jsou žáci na naši návštěvu připraveni. Jelikož se o naše přednášky školy samy hlásí, bývají to většinou ty třídy, jejichž učitelé mají určitou motivaci a motivují i své žáky.

V Braniborsku je totiž poměrně dost pravicových extremistů, a tak se snaží proti tomu působit, jak to jen jde. My jsme se však zatím nesetkali s přímou provokací nebo s nepřátelským projevem. Většinou se tedy loučíme s dobrým pocitem, že jsme snad přece jen zaseli užitečnou setbu.

DVA, VLASTNĚ TŘI STRÍPKY

**z mozaiky drobných příběhů
při přednáškách o holocaustu v různých zemích**

RNDr. Michaela Vidláková mě vybědla, abych jeden z nich popsal k potěše a pobavení (v němž doufám) čtenářů časopisu Tereziánská iniciativa.

V prosinci 1999 jsem přijel poprvé do Německa přednášet ve školách o holocaustu. Obvykle jde o dvě dvouhodinové dopolední přednášky ve dvou třídách téže školy: první hodinu přednáška, druhou dotazy a odpovědi, diskuse.

Přišel jsem do třídy 6. B obecné školy v Bernau ve Spolkové zemi Braniborsku. Mile mě překvapilo nadprůměrně hezké přivítání třídní učitelkou a studentkou pedagogické fakulty. Třída byla vyzdobena plakáty s tématem holocaustu a dětskými reakcemi na tuto nejménější stránku německých (světových) dějin formou kreseb a krátkých textů.

Po skončení první dvouhodiny, vyplněné ve druhé vyučovací hodině přemírou poučených a s ohledem na věk dětí (11 let) moudrých dotazů, mě třídní učitelka požádala, abych se po skončení druhé přednášky vrátil. Děti mi prý připraví pomocí kresbiček, básniček a prozaických krátkých textů doklad toho, jak na ně přednáška zapůsobila.

Po dvou hodinách jsem se tedy vrátil do 6. B. Jako první ke mně přistoupila drobná holčička a podala mi krátkou básničku, pod kterou se podepsala Nadine N. (Později mi předala ještě další.) Natahovala ke mně paže, jako by mne chtěla obejmout, jako vnoučata objímají dědečky. Bez uvažování, zcela spontánně jsem políbil to děvčátko letmo na čelo. A vzápětí se zalekl, zda jsem se nedopustil čehosi zcela nepřipustného, a obrátil se na třídní učitelku se svou obavou.

„Naopak,“ řekla mi, „udělal jste v dané chvíli to nejlepší.“

Jak drobnou epizodu tak můj dotaz a učitelčinu odpověď samozřejmě zaregistrovala celá třída. A postupně ke mně děti přistupovaly, podávaly mi své kresbičky a básničky – a já jsem je všechny po řadě, všech asi 25, políbil na nastavená čela.

Jiná dívenka, Josephine E., mi dala celou popsanou stránku. Mám těch dětských dojemných projevů celý štůsek. Nadine a Josephine mi začaly pravidelně psát a já jsem jim pravidelně odepisoval. Ukázkou této korespondence použila studentka pedagogické fakulty, dnes již učitelka, ve své diplomové práci „Jak přednášet jedenáctiletým dětem o holocaustu“. Nadine mi už přestala psát, ale Josephine vytrvává a letos v dubnu mě navštívila i s maminkou a babičkou. Bylo to velice milé setkání. Cestu do Prahy dostala na vlastní přání jako dárek ke 14. narozeninám.

Při přednáškách a provázení zahraničních turistů do Tereziána a do Osvětimi bývá téměř pravidelným dotazem reakce dětí a studentů na mé přednášky o holocaustu, zejména právě v Německu. Z pochopitelných důvodů, které netřeba rozvádět. Jako odpověď vyprávím právě popsanou příhodu z 6. B.

Pokusil jsem se přebásnit první Nadininu básničku do češtiny, obávám se však, že se mi nepodařilo plně vystihnout na jedné straně ryzí dětskou naivitu a upřímnost a na druhé straně nezvykle hluboké vcítění této malé dívenky do prožitků a stavu myslí, které jsou – naštěstí – obecně dětské duši vzdálené a cizí. Podotýkám, že vždy na začátku své přednášky uvádím, že nepůjde

jen o vylíčení krutého strádání a utrpení, nýbrž i o příběh velké lásky a oběti mé manželky Věry. Děti také věděly z diskuse, že Věra už nežije.

Zde je tedy můj pokus:

LÁSKA V KT

Ten cit ve mně zral

a mám ji rád dál.

Patříme k sobě jako lopata a rýč,

teď je však pryč.

Jsem žid a ona židovka byla,

svou láskou mě vždycky pohladila.

Osud nás oddělil nelidsky,

bude mi chybět navždycky.

V týdnu od 6. do 11. října jsem se podílel na velkolepě připravované, sofistikované a značně diverzifikované akci nazvané „Opětné probuzení ducha Čech 2002“. Organizátorkou byla světová „Organizace mladých prezidentů“ (Young President's Organisation). Zúčastnilo se jí 680 lidí z 37 zemí světa. Má účast spočívala v provázení početných skupin po 3 dny do Tereziána a ve dvou přednáškách o holocaustu. Došlo – jako obvykle – na dotazy o reakci dětí. Po druhé přednášce, den po jejím konání, ke mně přistoupila vysoká, štíhlá, mimořádně krásná mladá žena. Z osobního štítku, jaký jsme všichni nosili na oděvu, jsem si přečetl, že je Polka.

„Byla jsem včera na vaší přednášce. Když jsem vás tady uviděla, musela jsem vám přijít říct, jak hluboce na mě vaše přednáška zapůsobila. Zůstala jsem po jejím skončení ještě asi půl hodiny sedět, neschopná slova. A moc se mi líbilo, jak jste líbal ty děti na čelo. Já jsem nepoznala dědečka ani z matčiny ani z otcovy strany. A přála bych si mít takového dědečka, jako jste vy.“

„A já bych zase měl rád tak krásnou a milou vnučku. Chcete, abych vás taky políbil na čelo?“

„Ano, prosím, chci.“

Splnil jsem její přání ochotně a rád.

Když už jednou (nikoli často) vezmu pomyslné pero do ruky, tak hned je z ní nedám. Připojím ještě jeden kamínek do zmíněné mozaiky.

Dalším častým dotazem turistů, zejména amerických židů, bývá: „Setkal jste se někdy po válce s bývalým esesákem, třeba s bývalým dozorcem z koncentráku, ve kterém jste byl? A pokud ano, jak jste zareagoval?“

Odpovídám příhodou, která se mi skutečně stala. V témže městě Bernau, v témže prosinci 1999 jsem četl ze své knihy o našem (manželčině a mém) holocaustu v německé verzi v tamní galerii výtvarného umění. Ku konci bohaté diskuse se vztyčil vysoký štíhlý starý muž a řekl asi toto: „V diskusi jsme slyšeli hodně o utrpení, strádání a mučení židů, ale pomyslel z vás někdo na to, že i my, Němci, jsme zažili totéž? Když mi bylo šestnáct, vstoupil jsem do SS, ale neměl jsem vůbec ponětí, do jaké hrůzné organizace se přihlašuji. Poslali mě do Sachsenhausenu jako dozorce. Konal jsem tam dozorcí službu jen pár dní, než tábor osvobodili sovětské vojáky. My dozorce jsme tam zůstali jako zajatci, váleční zločinci. A ujišťuji vás, že vím, co je hlad, těžká dřina a ztráta lidských práv.“ Posлуhačům v sále se jeho projev nelíbil a vypískali ho.

Muž si na mě počkal před odchodem z galerie.

„Prosím vás, snažně vás o to prosím a je to pro mě moc důležité. Podejte mi ruku, prosím, prosím.“

Stiskl jsem mu pravici a muž odcházel s viditelnou úlevou. Neměl jsem moc času na přemýšlení. V duchu mi jen zatanula jeho zmínka, že mu bylo šestnáct a že snad opravdu „nevěděl“.

Vyprávím tuto příhodu jako odpověď na dotaz o mém případném setkání s bývalým esesákem po válce.

Před nedávnem jsem jel se dvěma manželskými dvojicemi

amerických židů do Terezína. Když jsem skončil svou odpověď, všiml jsem si zjevného nesouhlasu na tvářích obou mužů.

„Jak byste se tedy zachovali vy?“, zeptal jsem se.

„Napil bych mu do obličejů,“ odpověděl bez váhání jeden z nich. Byla to typická odpověď člověka, který zná holocaust z doslechu, četby, filmu, televize. Člověka, který nikdy nepoznal ponížení, nelidské zacházení, utrpení.

Má podaná ruka bylo *moje* morální vítězství. Slina na tváři bývalého esesáka by byla *jeho* morálním vítězstvím.

Pavel Stránský

K osvětimské lži

Při besedách s učiteli a studenty v Památníku Terezín, kterých se jako pamětník holocaustu účastním, padá často otázka „osvětimské lži“.

Občas si беру na pomoc jako velice pádné svědectví deník bývalého SS lékaře J. P. Kremera, který byl po válce nalezen při jeho zatýkání a předložen soudu jako doličný materiál. Dnes přesvědčí i nejzarytější pochybovače. Namátkou vyjímám:

2. IX. 42 Ve tři hodiny jsem byl prvně přítomen při „Sonderbehandlung“. V porovnání s tím mi Danteho peklo připadá jako komedie. Ne nadarmo se Osvětim nazývá vyhlazovacím táborem.

4. IX. 42 V poledne jsem byl při „Sonderbehandlung“ ze ženského tábora (musulmanky). Nejstrašnější ze strašného. Truppenarzt Hauptscharführer Thilo měl pravdu, když mi dnes řekl, že se nacházíme v „anus mundi“. Večer kolem osmé jsem byl opět u akce při transportu z Holandska. Z toho titulu je tu přiznáván speciální přiděl (Sonderverpflegung), sestávající z 1/5 vodky, 5 cigaret, 100 g salámu, chleba a SS mani se proto do takových akcí hrnou.

9. IX. 42 Jako lékař jsem asistoval při výkonu trestu (výprask) na 8 věznicích a při zastřelení malorážkou. Dostal jsem mýdlové vložky a dva kousky mýdla.

10. IX. 42 Ráno přítomen při speciální akci (po páté),

13. X. 42 Dnes jsem dostal úplně čerstvý materiál z lidských jater a sleziny z nemocných břišním tyfem, naložený v lihu. (Podle svědectví prováděl Kremer v Osvětimi bádání o hnědé atrofii jater a proto dostával „materiál z úplně čerstvých mrtvol“ vyselektovaných vězňů, zabitých fenolovou injekcí.)

17. X. 42 Přítomen při výkonu trestu a při 11 popravách. Dostal jsem zcela čerstvé ostatky po ošetření injekcí (játra, pankreas, slezina).

18. X. 42 Dnes - v neděli - při vlhkém a chladném počasí přítomen při jedenácté speciální akci (Holandané). Strašné scény s třemi ženami, které žadonily o darování života.

24. X. 42 Šest žen z revolty v Budach dostalo injekci.

13. XI. 42 Materiál (játra, slezina, pankreas) z čerstvých ostatků osmnáctiletého židovského vězně, silně atrofického, který byl nejdřív vyfotografován (č. vězně 68030).

Originál Kremerova deníku je pravděpodobně v Muzeu v Osvětimi. Mně se dostal do rukou v polském překladu v časopise polských lékařů, který jsem předala Památníku Terezín. Když doplňuji vyprávění o svých vlastních zážitcích v Osvětimi citováním strohých deníkových zápisků tohoto svědka z druhé strany, bývají posluchači seznámeni s pravdou o Osvětimi beze všech pochybností. O tom, že jsou otřeseni, svědčí obvykle hluboké ticho.

Eva Štichová

OTA NESVADBA – SPRAVEDLIVÝ MEZI NÁRODY

K nositelům tohoto vzácného vyznamenání, určeného všem, kteří za 2. světové války zachránili alespoň jeden židovský život, přibyl 25. října 2002 další ušlechtilý a statečný člověk, Ota Nesvadba. Na malé slavnosti mu vzácné vyznamenání in memoriam předal Izraelský velvyslanec v Praze pan Arthur Avnon. Čestný titul převzala dcera Oty Nesvadby paní Jiřina Janáčková.

Ota Nesvadba na kresbě neznámého mauthausenského vězně

Návrh na udělení titulu vyšel z iniciativy Toma Luka, jemuž Ota Nesvadba v Mauthausenu zachránil život. Věříme, že podle jeho vylíčení událostí si sami učiníte představu o mimořádné osobnosti významného.

☆ ☆ ☆

V koncentračním táboře Mauthausen se Otovi Nesvadbovi podařilo zachránit život řadě vězňů určených k likvidaci. Byl jsem jedním z nich.

Po nekonečných dnech plahočení na pochodu smrti po zasněžených polských pláních a později v otevřeném železničním vagonu, skončilo mé putování v koncentračním táboře Mauthausen v tzv. „russenlágru“, určeném v té době pro práce neschopné vězně. Byla to část tábora, odkud se odcházelo jenom „na káře“, nebo po selekcích, při nichž byli vybíráni vězňové na smrt. Mnozí z vězeňských funkcionářů v této části tábora byli zločinci, a aby prokázali vděčnost esesákům a sami sobě svou nadřazenost nad ostatními vězni, komunikovali s námi výhradně řevem a holí. Ponižovali nás morálně a utloukali fyzicky

a pomáhali tak esesákům snižovat počet osazenstva. Když mi byly uřezány prsty u nohou, dostal jsem gangrénu, nemohl jsem chodit na latrínu ani uvnitř baráku k místu, kde se rozdávala břečka vydávaná za polévku. Někdy se některý z mých sousedů obětoval a přinesl mi můj příděl. Ti se však neustále měnili, většinou byli po několika dnech vyhozeni na kupu mrtvol před barákem.

Koncem ledna nebo začátkem února 1945 jsem věděl, že přichází můj konec. Bylo mi osmnáct let. Nevím, kolik hodin mi ještě zbývalo, když se u mého kavalce objevil člověk s označením politického vězně a promluvil na mne lidsky – s humorem, dávkou optimismu, neřval, mluvil česky. Při odchodu prohodil pár slov s vězněm, velitelem baráku. Po jeho návštěvě mě blokové funkcionáři přestali bít a dokonce jsem pravidelně dostával svůj denní příděl polévky a krajíc chleba.

Tou dobou měl Ota Nesvadba za sebou několik let mauthausenského režimu a získal si respekt nejen u politických vězňů, ale i u zločinců. Postupně se dostal až na funkci písaře, která mu umožňovala jistou volnost pohybu uvnitř tábora.

Příštího dne za mnou Ota přišel znovu. Ležel jsem ve vlastních výkalech, Ota mě umyl a dal mi čistou pokrývku. Pak chodil denně, většinou s krajícem chleba. Vyprávěl mi o svých začátcích v Mauthausenu, o otroctví v kamenolomu a dalších táborových osudech. Vyprávěl mi také o své rodině, o vesnici na Moravě, kde učil, o tajné organizaci politických vězňů, o blížících se Spojeneckých armádách. Chtěl, abych mu i já vyprávěl něco o sobě – jenže moje máma i dvanáctiletá sestra už skončily v plynové komoře v Osvětimi Birkenau.

Ota byl nejenom nekonečně odvážný člověk, ale i citlivý psycholog, a určitě věděl, že chleba bez humanity nestačí. Dával mi oboje. Avšak gangréna v mých nohou se šířila a Otovi bylo jasné, že pokud radikálně nezakročí, že mu, jak sám říkal, „ujedu“. V dohodnuté chvíli mě odnesl do ústřední části Mauthausenu na poradu s jiným politickým vězněm, chirurgem profesorem Josefem Podlahou z Brna. Teprve po osvobození jsem se dozvěděl, že Podlaha konstatoval, že mám jen minimální šanci na přežití. Za normálních okolností by mi nohy amputoval, ale ve stavu, v jakém jsem byl, bych amputaci

nevydržel. Navrhl Otovi, aby mi obstaral sulfonamidy, mast, vitamíny, ovoce a další vzácnosti, které byly k sehnání pouze v táborové lékárně a ve skladu pro vyvolené.

Cestou zpět mne Ota odnesl do jiného baráku „russenlágru“, kde vládl politický vězeň, Otův kamarád, a kde Ota v jednom koutě shromáždil několik mladých chlapců, o něž už se postaral a kteří na tom byli podstatně lépe než já. Uložil mě na kavalec, přikryl a přikázal ostatním „chovancům“, aby mne hlídali jako vlastního bratra. V tomto bloku vězeňští funkcionáři neřvali, spravedlivě rozdávali příděl jídla a nevráždili.

Zanedlouho mi přinesl Ota léky a mast, kterou mi sám každý den nanášel na otevřené rány a nohy zavazoval. Občas mi přinesl i jablko a jiné lahůdky. Na můj dotaz, kde všechny ty poklady bere, mi odpověděl, abych se blbě neptal. Když jednoho březnového dne vysvitlo slunce, přišel Ota znovu, vynesl mne před barák a zůstal tam se mnou pro případ, že by se blížil esesák, kápo nebo jiný zločinec.

Nemohu zde vyjmenovat všechny jeho skutky, které přispěly k mému přežití. Musím se však zmínit o jednom, který Ota s nasazením vlastního života několikrát opakoval. Jak už jsem se zmínil, pro řadové osazenstvo „russenlágru“ neexistovala cesta zpět. Konaly se tu pravidelné selekce, vizity esesáků, kteří postupně procházeli všemi baráky a označovali vězně určené k likvidaci. Doprovázeli je káповé, kteří čísla odsouzených zapisovali. Bylo jasné, že mne esesáci nesměli spatřit. Jeden z dlouholetých politických vězňů, profesor Karlovy univerzity Vratislav Bušek, se v Mauthausenu vypracoval na táborového písaře. Díky své funkci věděl, kdy budou v „russenlágru“ selekce a informoval o tom Otou. Ten mě pak přenesl tam, kudy už esesáci prošli a po skončení selekcí mne zase vrátil na mé místo. Nemusím snad zdůrazňovat, jak bychom byli skončili, kdyby nás s Otou byli chytli.

Můj stav se díky Otově péči postupně zlepšoval a když v květnu 1945 Mauthausen osvobodila americká armáda, odnesl mě Ota do amerického lazaretu.

Po válce se Ota Nesvadba stal školním inspektorem. V roce 1947 tragicky zahynul na služební cestě.

☆ ☆ ☆

O mnoho let později jsem se s profesorem Buškem setkal v New Yorku. Při té příležitosti mi sdělil, že kamarádi tehdy na Otou naléhali, aby mne ponechal osudu

Fotografie z předávání vzácného vyznamenání nám poskytlo Izraelské velvyslanectví v Praze

a věnoval se raději případům, které měly lepší vyhlídky na přežití. Ota však tvrději odmítal s tím, že já jsem pro něj jakousi výzvou, kterou musí splnit.

Kdysi jsem se naivně domníval, že nacismus byl historický omyl. Z této mla-

dické naivity jsem už dávno vyléčen. Totalitní režimy však stále ještě týrají a vraždí ve jménu rasy, národa, náboženství, civilizace a dalších pojmů, zneužívaných k uchopení moci. I dnes jsou ještě s p r a v e d l i v í věznění v kriminálech

a odsuzování k smrti. Dožil jsem se i doby, kdy jedni fanatici hlásají, že plynové komory byly trestem božím, a jiní tvrdí, že vůbec neexistovaly.

Tom Luke

(text byl redakčně zkrácen a upraven)

OPOŽDĚNÁ SVATEBNÍ CESTA

Na záříjovém jednání předsednictva Tereziánské iniciativy uvítala jeho předsedkyně Dagmar Lieblová vzácné hosty z Kanady, Evu Rodenovou a MUDr. Rudolfa Rodena (Rosena). Ze setkání se vyvinula příjemná malá slavnost, spojená s besedou. Rodenovi si cestu do rodných Čech zvolili k oslavě šedesátého výročí svého sňatku. Uzavřeli jej v Terezíně na sklonku roku 1942. Evě bylo tehdy 18, Rudolfovi 19 let. Důvod ke sňatku byl jediný – pro případ dalšího transportu chtěli zůstat spolu. Ostatně Rudolf se dobrovolně přihlásil už i do transportu z Prahy do Terezína 24. října 1942, do něhož byla Eva, tehdy ještě Vonchovská, se svou matkou zařazena. Převážná část účastníků tohoto transportu byla po několika dnech deportována dále do Polska, přežilo jen několik jedinců. Rudolfovi a Evě se tehdy podařilo zůstat v Terezíně. Deportace do Osvětimi je spolu s dalšími členy rodiny postihla až 15. prosince 1943. Několik měsíců prožili v tzv. českém rodinném táboře BIIb v Osvětimi-Birkenau, kde Eva působila v dětském bloku. Rudolf byl zpočátku pucflekem blokaře na bloku 14 a později ošetřovatelem na nemocničním bloku. V březnu 1944 se stali svědky hromadné likvidace záříjového transportu a očekávali podobný osud.

Rychlý postup Spojeneckých armád a jejich vytrvalé bombardování německých továren i měst patrně zapříčinily, že se Němci rozhodli pro jiné řešení. V červenci 1944, po zrušení rodinného tábora, byli zlikvidováni všichni, kteří se nemohli podílet na práci pro Německo, tedy zejména děti a jejich matky, nemocní a starší lidé. Eva a Rudolf úspěšně prošli selekcemi a byli posláni na práci do Německa.

Eva prošla několika tábory v Hamburku a jeho nejbližším okolí. Hlavním úkolem uvězněných žen bylo fyzicky náročné a vyčerpávající odklizení trosk po bombardování. V březnu 1945 byla s ostatními ženami evakuována do jednoho z nejhorších táborů, přeplněného Bergen-Belsenu, který byl v té době již v úplném rozkladu. Nefungovalo zásobování, nebyla voda, tábor ovládly nemoci a smrt. Eva onemocněla tyfem, ale uzdravila se a přežila.

Rudolf byl vybrán pro práci v továrně BRABAG v dolnolužickém Schwarzheide, kde pracoval v prádelně. Na jaře 1945 se fronta přiblížila natolik, že Němci vydali rozkaz k evakuaci tábora. Devatenáctého dubna byli muži vyhnáni na strastiplnou, téměř třítydenní evakuaci pěšky a na otevřených nákladních vagoncích. Na cestě ještě mnoho vězňů zemřelo nebo bylo zastřeleno. Putování skončilo 8. května 1945 v Terezíně a Rudolf byl mezi těmi, kteří je přežili. Hned následujícího dne se vydal na cestu do Prahy a zakrátko si do bergenské nemocnice dojel pro Evu.

Rudolf dostudoval po válce v Praze medicínu. V roce 1948 se manželé vystěhovali do Švýcarska a odtud do Kanady. Po několikaletém pobytu v USA žijí dnes opět v Kanadě.

Děkujeme jim za jejich milou návštěvu a přejeme ještě mnoho šťastných let. Jejich rozhodnutí k cestě do staré vlasti, stálá aktivita, vitalita a přístup k životu napovídají, že si ho ještě pořádně užijí.

Anna Lorencová

Terezínská iniciativa v Japonsku

V roce 2000 vyšla v tokijském nakladatelství knížka o terezínských dětech. Informovali jsme o ní v 18. čísle našeho časopisu. Sachiko Hayashi, autorka této knížky, se pod vlivem zpráv o povodních v Česku a škodách, které způsobily, rozhodla, že bude hledat možnosti, jak podpořit Terezínskou iniciativu. Usoudila, že bude nejlépe, když založí „pobočku“ Terezínské iniciativy v Japonsku. Podle jejího dopisu z 19. října už získala 30 členů, kteří chtějí naší Terezínské iniciativě finančně pomáhat. V prosinci chystá Sachiko dobročinný bazar v náš prospěch v krámku své dcery v Tokiu. Doufáme, že nám o něm také něco napíše. Umí totiž docela dobře česky a jistě si ráda přečte i náš časopis, který jsme jí začali posílat.

Dagmar Liebová

Popírání holocaustu

Přinášíme snad trochu opožděnou, ale přesto užitečnou informaci o knize „Popírání holocaustu“, kterou u nás v roce 2001 vydalo nakladatelství Paseka. Napsala ji Deborah E. Lipstadtová, která přednáší o holocaustu na univerzitách v Los Angeles, Seattlu, Atlantě a je konzultantkou německé vlády pro prezentaci holocaustu ve vyučování na školách. Autorka zkoumá fenomén holocaustu již od roku 1987 a nevyhýbá se ani tak ožehavým otázkám, jako např. zda byly akce ne-židů na záchranu židů hrdinskými činy nebo minimem, jež lze očekávat od slušných lidí, zda nevycházel židovské rady („Judenräte“) příliš vstřícným či jestli nebylo možné, aby židé kladli nacistům větší odpor.

Snaha popírat holocaust má svou taktiku: mísí pravdu se lží, mate a mlží, přerukuje a manipuluje i s dokázanou pravdou. Vystupování popíračů sílí úměrně s tím, jak ubývá lidí, kteří holocaust přežili a mohou je z vlastní zkušenosti uvěřit z přepisování historických faktů. Autorka považuje za nebezpečnější než otevřená vystoupení rasistických a extremistických živlů působení uhlazenějších, vědecky se tvářících intelektuálů, kteří relativizují důkazy o nacistických zločinech. Právě na tyto pochybovače se autorka ve své knize zaměřuje. Podrobně uvádí konkrétní pochybovače, kteří se objevují v celé Evropě, včetně postkomunistické, i v ostatním světě od Ameriky až po Austrálii. Jedním z častých argumentů popíračů je tvrzení, že válka jako taková je zlo a zločiny končící válkou páchali vítězové i poražení a není

mezi nimi rozdíl. Tím bagatelizují válečné zločiny Němců a snaží se ospravedlnit požadavky některých současných obhájců historické revize a ve jménu nároku na svobodu projevu všech názorů žádají všeobecnou toleranci.

Tak dnes ožívají dávno nepřijatelné „Protokoly sionských mudrců“, nesmyslný výklad vstupu Spojených států do války jako výsledek židovského spiknutí, obviňování Mezinárodního vojenského tribunálu v Norimberku a dalších soudů nad nacistickými válečnými zločinci z ducha odplaty a v neposlední řadě zveličování genocidy, jíž se na Němcích dopustili Češi a Poláci. Lipstadtová polemizuje se závěry, které prezentují pseudovědecké knihy Rassinierovy ve Francii, Barnesovy, Appovy a Butzovy v USA a četné neofašistické publikace v Anglii a Kanadě i některé práce německých historiků jako Helmuta Diwalda, Andrese Hillgrubera nebo Ernsta Nolteho. Zmiňuje se i o knize M. Buberové „Pod dvěma diktátory“. Ukazuje, jak naoko seriózní diskuse se pokoušejí zlegitimizovat sporné interpretace historie Německa 20. století.

V dodatku pod názvem „Překrucování pravdy“ se autorka věnuje některým pochybám o existenci plynových komor, kde byli lidé vražděni cyklonem B, či o autenticitě deníku Anny Frankové.

Problém popírání holocaustu je bohužel aktuální i u nás, což prokazatelně také konstatuje doslov z pera našeho odborníka v tomto oboru Zdeňka Zbořila, proto je seznámení s touto knihou pro naše pamětníky záležitostí sice bolestnou, ale nepřehlédnutelnou.

✧ ✧ ✧

Forum Verlag Leipzig se zasloužilo o vydání souboru vzpomínek bývalých vězeňkyň, pracujících ve válečném průmyslu ve Freibergu a Oederanu, pobočkách koncentračního tábora Flossenbürg. Knížka se jmenuje „Jüdische Zwangsarbeiterinnen erinnern sich“ a jsou do ní zařazeny paměti vězeňkyň těchto ausenlágů, ať už dnes žijí v České republice, Polsku, Nizozemí, Izraeli či USA. Kniha je doplněna ilustracemi naší malířky Helgy Weissové-Hoškové a přibližuje čtenářům i podrobnou historii těchto táborů. Autoři sborníku uspořádali dokonce v minulých letech s pomocí místních institucí setkání pamětníků a výstavu prací Helgy Hoškové ve svém městě, jakož i pobyty mladých lidí z Freibergu v Terezíně, Praze a Izraeli. O tom všem také publikace pojednává.

Eva Štichová

BRUNDIBÁR V DURYŇSKU

Když jsem přijela 25. července t.r. do Terezína na jednu ze svých příležitostných besed se zahraničními návštěvníky, netušila jsem, jaké neobyčejné zážitky mě v dalších dnech ještě čekají.

V Magdeburšských kasárnách se sešlo na 50 dětí a studentů ve věku od osmi do sedmácti let, členů Pěveckého sboru a orchestru mládeže z duryňského Lobensteinu. Citlivě a s velkým nadšením toto těleso vedou manželé Dieter a Christine Staemmlerovi, kantoři Církve evangelicko-luterské v Lobensteinu a sousedním Ebersdorfu. V Terezíně pobývali několik dní, aby zde, v prostředí bývalého ghetta, o svých prázdninách nacvičili dětskou operu Brundibár. Idea uvést tuto světoznámou skladbu také v Duryňsku, vznikla před několika lety na základě abiturientské práce o Terezíně, kterou napsaly dvě německé studentky, Susanne Hillová a Anne Wendeová. Už v roce 1998 byl Brundibár ve výborném německém překladu dvakrát uveden v Mühlhausenu, kde Staemmlerovi až do roku 2001 působili jako vedoucí církevního sboru.

To všechno jsem se dozvěděla při oné besedě, nezvykle srdečné a otevřené. Udivoval mě upřímný zájem všech o náš život v protektorátu a následně v ghettu, i to, že ani nejmenší děti se neostýchaly klást ty nejkurióznější otázky. Jejich bezprostřednost přispěla jistě k tomu, že všichni jsme se záhy sblížili a já přijala pozvání manželů Staemmlerových, abych s nimi odjela do Lobensteinu a zúčastnila se několika představení Brundibára.

První z nich se konalo hned v sobotu 27. 7. odpoledne v Oranžerii přilehlého Ebersdorfu, kam se sjeli diváci z širokého okolí, kteří pak odcházeli stejně spokojeni jako návštěvníci příští den v neděli v Lobensteinu. Tam hrály děti Brundibára odpoledne v kostele, v němž ráno byla sloužena velká hudební mše, již rovněž řídila Christine Staemmlerová.

Pokračování na protější straně

Představení v Ebersdorfu

Hlubokým zážitkem pro všechny byl posléze Večer komorní hudby z děl světových i českých skladatelů, na němž zazněly také verše vězňů z terezínského ghetta. Děti vyzdobily krásný sál Nového zámku dojemnými obrázky, které namalovaly za svého pobytu v Terezíně.

Ohlas na všechny pořady byl značný. V místním tisku se objevily články i s fotografiemi.

Bylo štěstí, že tyto nezapomenutelné dny probíhaly dříve, než Terezín i Drážďany byly tolik postiženy záplavami.

Doris Grozdanovičová

NÁVŠTĚVA BOSTONSKÉHO KVARTETA

V druhé polovině října a začátkem listopadu t.r. jsme se v Praze a v Terezíně mohli setkat s komorním kvartetem z amerického Bostonu, Hawthorne String Quartet, složeným z členů Bostonské filharmonie, jehož zakladatelem a zároveň i účinkujícím je violista Mark Ludwig. Před několika lety se v Praze setkal s Eliškou Kleinovou, sestrou Gideona Kleina, která mu poskytla cenné rady. Soubor se zabývá zejména tvorbou židovských skladatelů, která vznikala v Terezíně a jejíž autoři pak zahynuli v dalších koncentračních táborech. Na koncertech v Praze a v Terezíně to byli Hans Krása, Gideon Klein a Viktor Ullmann. Součástí programu bylo i dílo současného amerického skladatele Davida L. Posta, na některých koncertech i skladba Josefa Suka.

Kvartet u nás účinkoval v rámci Terezín Chamber Music Foundation a výtěžek z koncertů je určen na obnovu židovských památek v Terezíně poničených povodní.

Zahajovací koncert se konal v pondělí 4. listopadu ve Španělském sále Pražského hradu, druhý ve středu 6. 11. v komornějším prostředí nádherné Španělské synagogy, třetí pak v pondělí 11. 11. v Terezíně, v kinosále Muzea ghetta, někdejšího L 417. Všechna představení se těšila neobyčejnému zájmu obecnosti. Účastnili se jich velvyslanci USA a Izraele a další významné osobnosti veřejného života. Také výtěžek sbírek byl velmi uspokojivý.

Členem správní rady nadace Terezín Chamber Music Foundation je i náš vrstevník Eda Krása, který se na úspěchu koncertů významně podílel. V terezínském ghettu byl členem souboru Rafaela Schächtra a po válce neúnavně seznamuje zejména americkou veřejnost nejen s osobností Rafaela Schächtra a jeho záslužnou činností v Terezíně, ale i se svou zkušeností s nacistickým vyhlazováním evropských Židů za druhé světové války.

(Na závěr jen ještě malou připomínku ke koncertu ve Španělské synagóze. Pořadatelé jej zatížili přemírou projevů a komentářů, navíc s tlumočníci, které nebylo rozumět ani v nejbližších řadách.)

Anna Lorencová

TEREZÍN pro druhou a třetí generaci

Už dlouho se připravoval zájezd do Terezína pro druhou a třetí generaci. V neděli 6. října se konečně uskutečnil. Velmi erudovaným průvodcem nám byla Dagmar Lieblová, předsedkyně Terezínského iniciativy. Provedla nás všemi pamětními místy a svůj výklad prokládala samozřejmě svými osobními zážitky. Tím spíš to na nás působilo a my jsme si mohli alespoň trochu představit hrůznou část života našich rodičů a prarodičů.

Také jsme měli možnost porovnat Terezín před a po povodni, která jej skutečně značně poškodila.

Jenom škoda, že účastníků zájezdu nebylo tolik, kolik si organizátoři zájezdu představovali. I touto cestou chci D. Lieblové poděkovat za tento den, který budu mít hodně dlouho ve své paměti.

Marta Jodasová, 2. generace

Ráno jsme se sešli u pražského Masarykova nádraží a odjeli autobusem do Terezína. Výpravu druhé a třetí generace vedla PhDr. Dagmar Lieblová.

Nejdřív jsme navštívili Muzeum ghetta, kde jsme viděli působivý film *Uvězněné sny*. Přes náměstí jsme pak došli k místu, kde končí kolejnice a tam jsme si připomněli, že právě tudy odjížděly a přijížděly transporty. Cestou na hřbitov začlo pršet.

Pak jsme došli k Magdeburským kasárnám a vyslechli vyprávění o kulturním životě v ghettu, které nám znělo až neuvěřitelně.

Před druhou hodinou odpoledne jsme došli k Ohři, k místu, kde byl vysypán popel dvaceti tisíc zemřelých.

Mikoláš Volek, 3. generace

BENEFICE, aneb kdo rychle dává ...

Když jsem po desetihodinové jízdě vlakem vystupovala (12. října) na nádraží v Rostocku, starém hansovním městě u Baltu, netušila jsem, co mě čeká.

Několik spolupracovníků Nadace Max-Samuel-Haus vyslyšelo výzvu ředitele Památníku Terezín a rozhodlo se, že povodni postiženému Terezínu pomohou, a to co nejdřív.

Podle přísloví: *Kdo rychle dává, dvakrát dává.*

Dobrovolníci v Nadaci se rozhodli uspořádat benefiční divadelní představení. Divadlo „Im Stadthafen“ poskytlo zdarma své prostory a nutnou jevištní techniku. Za necelé tři týdny sestavili program z děl Pavla Haase a Viktora Ullmanna, z básní dětí a jiných vhodných textů. Na jevišti byla čtena také jména rostockých židů, jak byla uvedena na transportní listině do Osvětimi. Na programu byly vzpomínky na dvě ženy – na Marii Blochovou (Tante Mieke), zakladatelku první moderní školky, a na babičku Levyovou, která se vrátila. Účinkovali umělci ze všech místních divadel a žáci konzervatoře. Všichni přispěli ke zdařilému a velmi ucelenému představení, nad nímž převzala záštitu členka Německého spolkového sněmu paní dr. Christine Lucyga.

Hlediště bylo vyprodané. Pořadatelé si přáli, aby se představení zúčastnil někdo z bývalých vězňů terezínského ghetta. Tím přeživším jsem byla já.

Na konci představení mi pořadatelé předali pro Památník Terezín

symbolický šek na 4.500 Euro a byla jsem ujistěna, že sbírka na povodni postižený Terezín bude pokračovat. Dojatě jsem všem poděkovala.

Ještě před divadelním představením se mnou natočila redaktorka rozhlasu interview, které se vysílalo týž den.

O zachování památky bývalých židovských spoluobčanů se Nadace Max-Samuel-Haus stará společně s radnicí Rostocku. Důkazem je společně vydaná útlá knížečka „Führer zu Orten jüdischer Geschichte in Rostock“ a dláždění před domy, v nichž židé bydleli. Jsou to „Stolpersteine“, což však nejsou kameny, přes něž se klopýtá, ale v dlažbě uvedená jména někdejších židovských obyvatel těchto domů.

Pořadatelé se o mne velmi dobře starali a také projevíli velký zájem o činnost Terezínského iniciativy. Konec konců, je to přece úžasné, že se v Rostocku konala sbírka pro Terezín, třebaže i v Německu napáchala voda miliardové škody.

Lisa Miková

KOMPLEXNÍ DOMÁCÍ PÉČE

Od září letošního roku zahájila v ŽO Praha svou profesionální činnost „**Komplexní domácí péče EZRA**“. Domácí péče poskytuje kvalifikovanou a odbornou pomoc, která díky svému rozsahu a kvalitě umožní zkrátit pobyt pacientů v lůžkových zdravotnických zařízeních na nezbytně krátkou dobu a zůstat klientům ve vlastním domácím prostředí tak dlouho, jak je to možné a bezpečné. Klienti střediska EZRA mohou být členové ŽO v Praze, jejich životní partneři, členové Terezínského iniciativy, Hidden Child a další sociálně či zdravotně potřební židovští spoluobčané z Prahy.

EZRA je řízena z koordinačního centra Penzionu Ch. Jordana v Praze 7, Janovského 46. Služby v domácnostech jsou zajišťovány týmem odborníků, který tvoří zdravotní sestry, ergoterapeut, sociální pracovník a pečovatelé. Domácí péče je poskytována dle rozhodnutí ošetřujícího lékaře nebo může být požadována samotným pacientem. Bližší informace je možné získat na tel. č. 266 712 230 nebo přes ústřednu 220 803 770, a to ve všední dny od 8.00 do 15.30 hod.

Věra Baumová, sociální komise

S N Ě M

Příští sněm Terezínského iniciativy se bude konat ve čtvrtek 3. dubna 2003 v Praze v Národním domě na Vinohradech.

Sněm bude zahájen v 10.00 hodin.

Těšíme se i na vaši účast.

Předsednictvo TI

JEDEN Z NÁS

Ve věku 73 let zemřel 12. října 2002 dlouholetý funkcionář SOPV, Terezínské iniciativy a ČSBS. Ale především náš věrný přítel, kamarád a spoluvězeň, Mgr. Jiří Steiner. Jeho nečekaným odchodem jsme byli otřeseni do hloubi duše.

Ve známé buchenwaldské hymně se zpívá: „Tábor byl naším osudem, a proto na něj zapomenout nemůžem ...“

Jirka přijel do Auschwitzu II (Birkenau – Březinky) z terezínského ghetta zářijovým transportem v roce 1943. Z tohoto transportu nacisté vytvořili rodinný tábor, který, jak známo, šel do plynu v noci z 8. na 9. března 1944. Naživu zůstali pouze lékaři, zdravotníci a dvojčata, mezi které Jirka a jeho bratr Zdeněk patřili. Nelidské „vědecké“ pokusy, které na dvojčatech prováděl SS lékař Mengele, nejednou rozhodovaly o jejich životě.

Jirka měl to štěstí, že se i přes velká utrpení dožil osvobození a byl jeden z posledních, kdo přímo zažil osvobození Osvětimi.

Po návratu do vlasti (bylo mu tehdy 16 let) prošel různými zaměstnáními, z nichž ho nejvíc zajímala *novinařina*.

Na počátku šedesátých let se rozhodl pro studium na novinářské škole a poté studoval Fakultu osvěty a novinářství UK, kterou absolvoval v roce 1968.

Jirka Steiner byl nesmírně pracovitý člověk. Kdykoliv jsme ho požádali o pomoc, o jakoukoliv práci, vždy ochotně vyhověl, i přestože v posledních letech bojoval se zákeřnou nemocí. I do tohoto boje zapojil celou svou osobnost.

Jirka byl citlivý, dobrý a skromný člověk, který dával společné věci to nejlepší, co v něm bylo, a pokládal to za samozřejmost. S ČSBS byly nerozlučně spjaty i jeho osobní city. Nikdy neztratil spojení se společenstvím bývalých terezínských a osvětimských vězňů. Uměl se upřímně radovat z každého úspěchu, kterého jsme dosahovali v politické, hospodářské a odbojářské činnosti.

Vážili jsme si ho jako charakterního člověka s citem pro spravedlnost.

Na Jirku není možné zapomenout. Zůstane v našich myslích trvale jako věrný, dobrý a spolehlivý kamarád a při našich setkáních bude v duchu přítomný.

Opustil nás jeden z posledních svědků nacistické zvěle a kamarád naší pronásledované generace.

Robert Bartek,
předseda HS Osvětím

Fotografie z osvobození koncentračního tábora Osvětim v lednu 1945. Malý chlapec s ovázanou kukou je Jirka Steiner.

Rozloučení redakční rady

S JIŘÍM STEINEREM

Redakční rada Terezínské iniciativy, kterou jsi po dlouhých letech spolupráce navždy opustil, tě, Jirko, bude stále velice postrádat. Tvá veliká práce – rozhovory s našimi význačnými členy – zůstala nedokončená. Již nyní je jasné, že nemáme pro tuto práci důstojného nástupce. Také tvé zprávy z průběhu každého sněmu byly velmi dobré a při jejich čtení jsme si vždy znovu uvědomovali, jak důležitou práci pro TI vykonáváš.

Naše poděkování patří také tvé zlaté ženě Evě, která tě s obdivuhodnou starostlivostí všude doprovázela, a tak umožňovala tvou účast na každém zasedání redakční rady, na sněmu a také nás vždy potěšila přítomnost vás obou na každoročním setkání všech bývalých členů předsednictva TI.

Již nyní nám všem velice chybíš, milý Jiří, budeš nám chybět stále a my všichni jsme velice rádi, že jsme měli tu čest být tvými kolegy a kamarády v redakční radě TI.

Milena Procházková

Čas plyne, ale my nezapomínáme

V září tohoto roku uplynulo již šedesát let od prvních hromadných transportů Židů z Moravské Ostravy a přilehlých měst do Terezína. Šlo o čtyři transporty, v nichž bylo do Terezína odvezeno 3 442 osob. Přežilo 157.

Dvoudenní vzpomínkové akce se konaly 19. a 20. září ve Valašském Meziříčí a organizovaly je Úřad města Valašské Meziříčí a Židovská obec v Ostravě.

První den byl věnován vernisáži soutěžních návrhů na postavení pomníku obětem holocaustu na Vodní ulici ve Valašském Meziříčí, kde stála kdysi synagoga. Vernisáž byla zpestřena besedou s občany města. Jejím tématem byly důsledky holocaustu na životy spoluobčanů. Bylo zajímavé poslechnout si vzpomínky některých přítomných na bývalé sousedy.

Vernisáži předcházela druhá beseda se studenty gymnázia a ekonomické školy, která se konala ve zcela zaplněném divadelním sále zámku. Zúčastnil se jí starosta města Ing. Bohdan Mikuška, zástupci ŽO v Ostravě, dr. Andryšková za Terezínskou iniciativu a dnes již jediný přeživší transportu pan Michal Honey-Honigwasch z Izraele.

Besedu uváděl člen zastupitelstva města dr. Baletka, který velmi zajímavým způsobem seznámil studenty s dějinami Židů ve Valašském Meziříčí a jejich vý-

znamným podílem na rozvoji města. Samozřejmě, že se studenti ptali a přítomní hosté odpovídali a mluvili o svých vlastních zkušenostech s holocaustem.

Druhý den proběhlo na Vodní ulici vzpomínkové shromáždění na tragickou událost před šedesáti léty. Na přítomné nejdokladněji zapůsobilo čtení 163 jmen obětí holocaustu z tohoto města, za tichého šumění řeky Bečvy. Potom se za zemřelé pomodlil kaddiš rabín p. Hoffberg z Bejt Praha.

☆☆☆

V úterý 24. září se sešli v Ostravě s novináři krajský hejtman Ing. Evžen Tošenovský a místopředseda ŽO v Ostravě Ing. Michal Salomonovič, aby prostřednictvím tiskové konference seznámili širokou veřejnost města se vzpomínkovými akcemi a pozvali je na ně.

První den v říjnu se konalo pietní shromáždění v Parku dr. Milady Horákové v Ostravě u pomníku Obětem holocaustu za účasti Ing. E. Tošenovského, velvyslanců Německa a Izraele, generálního konzula Polské republiky, předsedy Národního shromáždění Lubomíra Zaoralka, předsedy FŽO Praha dr. J. Munka, delegace MěV Českého svazu bojovníků za svobodu, Obce legionářské, Židovských obcí v Bialsku-Bialé, ŽO Brno, představitelů Terezínské iniciativy a členů ŽO Ostrava. Ve slovech představitelů státních orgánů, diplomatických sborů a dalších

řečníků se ozvalo nejen vzpomínání na tuto smutnou událost v dějinách města, ale i varování před opakováním podobných hrůz.

El mole rachamim zaznělo z úst rabína p. Hoffberga. V tichosti jsme vzpomínali na ty, kteří se nedožili, i na ty, kteří roztroušeni v celém světě nemohou být s námi. Mimo jiné jsme vzpomínali na Otto Kulku, Helu Barkai, Míšu Honey, Kurta Wernera, Petra Freunda, Yehudu Bacona, Roberta Davida, Leo Brodávku, Ziporu Löwingerovou, Evelinu Schlachetovou, Evu a Hanuše Sternlichtovy, Petra Erbena a další.

Tentýž večer byla na zastupitelství Moravskoslezského kraje zahájena putovní výstava „Zmizelí sousedé“. Tento obdivuhodný projekt Vzdělávacího a kulturního centra Židovského muzea v Praze pod vedením Marty Vančurové jistě obohatí znalosti obyvatel všech věkových skupin o životě našich blízkých. Řadu panelů z různých měst doplnil i jeden, který zachycuje tři příběhy z našeho města. Zpracovali ho studenti gymnázia F. Hajdy.

Večer doplnil svým vystoupením pěvecký soubor ADASCH z Ostravské univerzity. Zvláště jedna z tklivých písní v jidiš – ŠETEL – nás přímo vtáhla zpět do minulosti, kdy „zmizelí sousedé“ byli ještě s námi.

**Michal Salomonovič, ŽO Ostrava
a Věra Andryšková,
Terezínská iniciativa, Ostrava**

Kdo vlastně byl MUDr. KURT TOMAN

Narodil se dne 7. 6. 1905 v Ostravě v chudé židovské rodině. Na reálce se držel pouze pomocí kondicí, které dával méně schopným studentům. Jeho bohatší příbuzní e Vídní mu později umožnili studovat na Vysoké škole obchodní ve Vídni, kde potom vystudoval lékařskou fakultu.

Během války prošel KT Terezín, Osvětim, Oranienburg a Dachau.

Po válce pracoval jako odborník na TBC a zejména se zaměřoval na spolupěžně, kteří prožili hrůzy koncentračních táborů. Později se stal ředitelem sanatoria TBC, ale po odvolání z funkce v období 60. let emigroval.

Jeho výzkum v oblasti tuberkulózy ho vynesl do čela koordinace epidemiologického výzkumu; řídil mezinárodní kurz WHO a přednášel po celém světě. Ve funkci ředitele a konzultanta WHO procestoval mnoho zemí (Indie, Mongolsko, Portoriko, Itálie, Dánsko a další).

Brzy uplyne již 10 let od úmrtí MUDr. Kurta Tomana, lékaře, který nikdy nezapomněl na své židovské kořeny, na utrpení v koncentračních táborech, ale i na povinnost nás přeživších: přispět dle vlastních možností k tomu, aby se genocida židovského národa již nikdy neopakovala. Svým odkazem umožnil nám, Terezínské iniciativě, podporovat tyto snahy. Dodržujeme podmínky jeho závěti také tím, že jsme převzali péči o jeho hrob.

Nikdy jsem MUDr. Tomana osobně nepoznala, ale vždy, když jsem ve Vídni, navštívím jeho hrob, položím tiše kytičku ke dvěma jménům: Gerta a Kurt Tomanovi, a přemýšlím o tom, kolik prožitého utrpení, práce a píle tento prostý náhrobní kámen ukrývá.

Milena Procházková

Informace – Vzkazy – Výzvy – Prošby

Drobná vzpomínka na L 410

Žila jsem v „heimu“ vedeném nejprve Didi Lamplovou z Brna, později Irenkou Krausovou z Prahy. Zejména její působení bylo velice silné a blahodárné. Kromě mimořádného intelektuálního, vzdělávacího i citového vedení byly pro nás doslova pokladem i její knihy, v Praze čerstvě vydané, které jí dodával Jiří Žantovský. Ten se do ghetta i několikrát osobně dostal a zásoboval ji nejen knihami, ale i zajímavými zprávami. Neváhala se s námi podělit o vše, co jí tento kontakt přinášel.

Na vyučování k nám docházely tyto osobnosti: Dr. Bruno Zwicker, Fr. Graus, obě paní profesorky Weissovy, Gideon Klein. Účastnily jsme se po večerech také kulturních akcí známých umělců Schächtera, Schenka, Schorsche, Ančerla a dalších. Také přednášek. Na příklad Gustava Schwarzkopfa. Přes den jsme pracovaly, většina z nás v zemědělství. V tomto „heimu“ jsem prožila nezapomenutelné dva roky. Z mých spolubydlících kamarádek přežily Eva Weilová, Lilka Bobaschová, Eva Ehrlichová. Naše přátelství dosud trvá.

Eva Štichová

Koncert pro Terezín

Ve čtvrtek 7. listopadu 2002 se ve Španělském sále Pražského hradu konal koncert Hawthornova smyčcového kvarteta z Bostonu. Tento známý komorní soubor uvedl skladby Hanse Krásky, Gideona Kleina, Viktora Ullmanna, Josefa Suka a současného amerického skladatele Davida L. Posta. Koncert se konal pod záštitou velvyslance Spojených států amerických v České republice C. R. Stapletona a prezidenta České republiky Václava Havla. Výtěžek koncertu byl určen na obnovu Památníku Terezín postiženého záplavami. (Viz v tomto čísle *Návštěva bostonského kvarteta (str. 11) – pozn redakce*).

dl

Vážená pani Mgr. Věro Jílková,

děkujeme Vám za možnost publikovat části dopisu, který Vám, jako rodačce z Hronova, poslala paní Alena Čtvrtečková, která se zabývá osudy hronovských židů.

Z dopisu citujeme:

„Židovskou tematikou se zabývám z osobních důvodů. Mám pocit, že je třeba o tomto tématu mluvit a psát. Nelze postihnout osudy všech pronásledovaných, lze jen nahlédnout do osudů některých a dozvědět se, co to byl holocaust. Za číslu obětí jsou konkrétní lidé. Mluví, píše se o stovkách židů z Náchoda a okolí, o 6 milionech evropských židů, avšak podíváme-li se na fotografii a k ní přiložíme jeden konkrétní příběh, je to něco jiného, co vždy prohlubuje a rozšiřuje pohled na tuto kapitolu naší historie.

Na náhodské židy z doby 20. a 30. let minulého století vzpomíná náhodský kronikář – pan Oldřich Šafaří – v publikaci *Vzpomínky mého mládí*. Přesto si myslím, že o svých židovských spoluobčanech z doby předválečné a o jejich dalším osudu víme žalostně málo, a pokud vím, nikdo ze zdejších historiků se tímto tématem příliš nezabývá. Myslím si, že o holocaustu toho musí být zaznamenáno, zvláště od pamětníků, více, aby nikdo nikdy nezapochoval. Pokud můžete, přispějte do tohoto poznání i Vy, vše od Vás bude cenné.“

Výzva

Prosím všechny, kteří mají vzpomínku na vrchního rabína pana PhDr. Richarda Federa, popřípadě fotografie či jiný materiál – ozvěte se mi! Přípravuji o této významné osobnosti knížku.

Dr. Zuzana Peterová

tel.: 224 251 545, mobil: 606 859 223, e-mail: org-peter.volny.cz

Skládám rodokmen rodiny a prosím o jakékoliv informace o osobách se jmény Taussik, Stern, Vágner, Wagner. Rodina pocházela z Prahy z Karlína a z Libně (asi obchod s kůží). Předem děkuji za všechny vzpomínky a jakékoliv informace.

M. Taussiková

e-mail: taussikova@quick.cz

Kdo prodá knížku?

Růžena Bubeníčková, Ludmila Kubátová, Irena Malá: **Tábory utrpení a smrti**, Praha 1969

Knihu nutně potřebuji pro svou práci a budu každému za ni vděčná.

Děkuji a všechny čtenáře zdravím z Berlína

Anna Hájková

Z dopisů našich čtenářů

Vážená redakční rado,

děkuji za časopis číslo 22 z června letošního roku. Čtu každé číslo s velkým zájmem, sleduji aktivity Tereziánské iniciativy a jejích členů.

15. prosince tomu bude již šedesát let, co jsme nastoupili do CH transportu na náhodském nádraží a odjeli do Terezína. Letos snad už nikdo jiný v ČR z tohoto transportu nežije. Jsem zřejmě jediný (CH 320). Mám příští rok v úmyslu navštívit rodnou vlast a chci navštívit i vaši kancelář.

Přeji vám všem dobré zdraví a nashledanou

Míša Kraus, Brooklyn

* * *

Vážený a milí,

rád čtu časopis Tereziánská iniciativa, ale myslím si, že by neškodilo trochu méně zpráv z různých komisí. Ty snad lze posílat jen zájemcům zvlášť.

Občas vidím v časopise fotografie těch babiček a dědečků, s kterými jsem si hrál a prolézal tereziánské bašty a které poznávám nikoliv podle tváří, ale podle jmen, která mi stále znějí jako jména sester a bratrů z naší velké rodiny.

Všechny vás zdravím a nejvíc mou první (ve třinácti ovšem jen platonickou) lásku Andu.

Rene Edgar Tressler, USA

* * *

Vážení, dovoluji, abych vám sdělila své připomínky k článku „MUDr. Marie Jedličková - Piková“, uveřejněném v minulém čísle časopisu na 17. straně.

Z Osvětlení nás do Merzdorfu nešlo asi 600, ale asi 100. To si lze snadno ověřit, ne-li jinde, tedy určitě v knize Josefa Poláka a Karla Laguse *Město za mřížemi*, str. 329, poslední odstavec.

Že by před nás předstoupil *mladej, krásnej esesák* a oslovil nás „Meine Damen . . .“, neodpovídá skutečnosti a odporuje taky každé logice. Který esesák, třeba nejmladší a nejkrásnější, by se producoval na území, které právě obsazují Rusové? Jde o omyl, takto jsme skutečně byly osloveny, ne však esesákem. Do našeho „obydlí“ vešel vedoucí (ředitel ?) továrny Volksgenosse Reh, třímal v ruce bílý prapor a řekl: „Meine Damen . . .“, co následovalo nevím, neboť to zaniklo v huronském ironickém řevu.

Naše skutečné osvobození se odehrálo bez asistence esesáka a velmi prostě. Na továrenský dvůr, kde se odbývaly apely, vjeli dva mladičtí, zaprášená ruští vojáci na bicyklech. Byli okamžitě zasypáni květy, a to tak rychle, že jsem to dodnes nepochopila. Byla tam sice malá zahrádka, ale přesto . . .

Na Manku se bohužel nepamatují, ale chci věci uvést na pravou míru, protože jsem velmi citlivá na všechno, co se týká holocaustu. Prosím, abyste laskavě nezveřejňovali mé jméno, protože jsem ve velmi špatném zdravotním stavu a nutně potřebuji klid.

P.S. To osvobození bylo tak krásné jako pohádka, jenže na rozdíl od pohádky bylo opravdové. Kdo to zažil, nezapomene.

* * *

K článku MUDr. Marie Jedličková – Piková

Poprvé z tohoto článku jsem se dozvěděla, že Manka zemřela. Chtěla bych na několika řádcích dodat, že jsem ji znala velmi dobře v Terezíně. Dva roky jsme pracovaly na dětské marodce pod vedením pana MUDr. Felixe Schwarze, který byl mým učitelem v Brně.

Náš *team*, který tvořilo asi pět mladých děvčat ve věku 17 - 19 let, byl vynikající. Patřila k nám také Manka, nejmladší a nejmenší. Všechny jsme byly svou prací tak nadšené, že jsme neznaly rozdíl mezi dnem a nocí a věnovaly se jen a jen dětem. O to horší byl pro nás pak rok 1945, kdy jsme se dozvěděly, že osud dětí byl takový, jaký byl. Po válce jsem i já chtěla studovat *medicínu*, ale ze zdravotních důvodů jsem nemohla.

Manku jsem pak ztratila z očí, žila jsem v Brně a ona snad kdesi v Plzni. V Izraeli žije ještě jedna *holka* z našeho někdejšího *teamu*, Hana Franklová. Náš časopis jí určitě pošlu.

Gerty Rohanová, Německo

**Tereziánská
iniciativa**

Vydává Tereziánská iniciativa, Jáchymova 3, Praha 1. Tel./fax: 222 310 681, e-mail: terezinskainiciativa@gmail.cz

Redakční rada: Doris Grozdanovičová, Jiří Kotouč, Jaroslav Kraus, Anna Lorencová, Milena Procházková, Michal Stránský.

Číslo 23 vyšlo v listopadu 2002.

MK ČR E 10779